

NOTISER

Tjära, bark och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser. Britt Liljewall (red.). Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria. Utgivna av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Nordiska museet och Sveriges lantbruksuniversitet. Nordiska museets förlag, Stockholm 1996. 186 s., ill. ISBN 79-7108-400-2.

Utmarken och dess betydelse i det agrara samhället har tematiserats av Kungl. Lantbruksakademien och en grupp forskare, först i form av ett symposium och så småningom i form av en bok. Samlingsverkets poetiska titel *Tjära, bark och vildhonung* till trots, är det en bok som vill betona den utomordentligt viktiga, rentav centrala, roll som utmarksnäringarna haft. Tonvikten ligger inte på hushållens inre försörjning av mat, foder, byggnader, hägnader, redskap m.m. utan på dess mer marknadsinriktade näringar.

Maria Sjöberg beskriver hur kolningsarbetena under 1800-talet hängde samman med den hushållsbaserade tackjärnsproduktionen bland bönderna-bergsmännen. Två artiklar tar upp tjärbränning. Nils-Erik Villstrand diskuterar incitament för bönderna att bränna tjära för avsalu i relation till den Chayanovska tanken att traditionella bönder inte haft några ekonomiska intressen utöver ett säkrande av hushållets fortbestånd. Stormaktstidens ökade skattetryck och även dess soldatutskrivningar – vilka man kunde befria sig från genom att betala en ersättare – kan enligt Villstrand vara förklaringar till att ekonomiserande och marknadsinriktade strategier börjar uppkomma bland bönderna.

Lars-Erik Borgegård behandlar tjärbränningen under senare och mer fredliga epoker, där den först kommit att nedvärderas av myndigheterna, vilka såg den som en konkurrent till jordbruket, för att så småningom åter uppvärderas som en ”naturlig” binäring.

Pottaskebränningen är en än mindre uppmärksam och utforskad utmarksnäring. Lars Östlund presenterar bl.a. experimentella rekonstruerande bränningar som utförts under hans ledning. Pottaskebränningen har sedan tidig medeltid fram till 1800-talets andra hälft

utnyttjats som inkomstkälla under olika tider i olika delar av Sverige. Den står i ett komplext samband med avsättning för skilda användningsområden, beroende av teknisk och ekonomisk utveckling på världsmarknaden. Dess mycket stora betydelse i vissa lokala ekonomier framgår också av Lars-Olof Larssons artikel. Uppgifter om inkomster som kunde betala kronoskatten 5–10 gånger om talar sitt tydliga språk, liksom att man i Blekinge under en 10-årsperiod under 1600-talet brände pottaska av motsvarande en tredjedel av landskapets virkesförråd i modern tid.

Andra artiklar, av Lars Kardell och Erik Husberg, behandlar skogsprodukter som man nog gärna vill se som mer perifera och ”mjuka” komplement i självhushållets konsumtion. Men även bären, svampen, honungen, nötterna och ollonfläsket har tidvis ingått i de stora sammanhangen med penningekonomi, marknadsinriktning, långa transporter och konflikter kring ägande och beskattning. Under ”den småländska lingonrushen”, med storskalig export per järnväg till Tyskland, tjänade man upp till tre gånger så mycket på lingonplockning som på dagsverken i jordbruket. Detta trots att hälften av skörden gick till markägaren, eftersom bär i södra Sverige inte ingick i allemansrätten.

För att hitta en renodlad självhushållsprodukt från skogen får vi gå till Mats Niklassons artikel om barkbröd i agrar och i samisk användning. Även här visas på en långt större betydelse än vad som vanligen förutsätts. Barkinblandning i brödet förekom även normala år i många bygder. Ett uttag på upp till 200 unga tallar per hushåll och år har självklart påverkat skogens utseende och sammansättning. Också i den samiska kulturen har bark varit vardagsmat, men här har barken skurits ut i mindre stycken, så att spår efter samisk barktäkt kan ses på levande träd än idag.

Boken inramas av en inledande översikt av Lars-Olof Larsson, som grundligt understryker bokens tematisering av skogs- och utmarksresursernas betydelse, en dansk jämförelse av Bo Fritzboøger och en avslutande artikel av Olof Nordström om utmarkens inbyggare – torpare, daglönare och backstugusittare – vilka beskrivs som en ”moderniseringsresurs”, en flexibel

buffert som levererade arbetskraft för det mångfasetterade näringslivet under industrisamhällets framväxt i södra Sverige.

Tjära, barkbröd och vildhonung visar på en mängd intressanta, och på det hela taget okända, aspekter av det svenska agrarsamhället. Författarna representerar skilda discipliner, flera naturvetare, några historiker och kulturgeografer. Boken präglas av bredd, läsbarhet och en förmåga, som står etnologin nära, att sätta in kunskap om den skenbart lilla och vardagliga världen i ett större samhälleligt och historiskt sammanhang.

Ella Johansson, Umeå

Lars Ericson: *Lasse i Gatan. Kaparkriget och det svenska stormaktsväldets fall*. Historiska Media, Lund 1997. 277 s., ill. ISBN 91-88930-13-0.

Som arkivarie vid Krigsarkivet i Stockholm har Lars Ericson tillgång till ett forskningsmaterial inom närmsta räckhåll. Det utnyttjar han regelbundet: 1995 kom *Svenska knektar*, 1996 *Svenska frivilliga* och 1997 *Lasse i Gatan*.

Förlaget Historiska Media skriver också på omslaget, att "såväl media som läsare varmt har tagit emot hans breda skildringar av personer, som genom sina insatser avsatt spår i svensk och utländsk historia". Ett omdöme, som recensenten "köper" även för den här aktuella boken. Just komponenterna – bred skildring, kända historiska personer, flyhänt författare och förlag med ambitioner, är en lyckad kombination.

Mycket lyckad ter sig också presentationen av källor och litteratur, en resonerande sådan på 20 sidor, redovisad kapitel för kapitel. Det verkar rent av som en extra förmån att erhålla arkivariens exakta beteckningar på de använda originalhandlingar som man får ta del av. Å andra sidan kan det dock under läsningens gång kanske kännas som en brist, att inte snabbt kunna gå tillbaka till en traditionell uppställnings alfabetiska överblickbarhet.

Titeln på boken verkar länge självklar, men under hand framträder kaparkaptenens hustru Ingela alltmer

som dess huvudperson, och frågan väcks, om inte hon också borde ha fått vara med i huvudrubriken? Under rubrikens lydelse "Kaparkriget och det svenska stormaktsväldets fall" verkar däremot inte endast vara invändningsfri utan dess kapitel därtill skrivna med en smittande entusiasm.

Beskrivningarna av kaperierna och deras män ter sig givetvis helt annorlunda än i Verner von Heidenstams *Karolinerna* (1897–98) och i Gabriel Leijonsköld-Oxenstiernas *Konungens kapare* (1891). Här är de, såsom väntat, formerade med historisk kunskap, som kapitlen Kapare och sjörövare, Kaperiet i nordiska farvatten, Den första kaparsåsongen, Kaparna och slutstriden samt Kaparkrigets effekter. Här skildras kapare, som aktivt deltog i kampen om haven, kaparredier, kapare med kungliga brev, som gav rätt att preja örlogsfartyg och som hade rätt att föra den tretungade svenska örlogsfanan. Vidare, "det farliga men fria, brutala men ack så lockande piratlivet under sjöröveriets klassiska guldålder i början av 1700-talet (s. 50). Kaperiet, som bidrog till att Sverige kunde skjuta upp sitt nederlag från Poltava 1701 till Nystad 1721. Gränser mellan kaperi och sjöröveri. Kaperi, som accepterad form av krigföring etc.

Som en bakgrund till kaparkrigen är det också välgörande att ta del av förf.s analys av svensk och europeisk politik, särskilt om försvenskningens arbetet i de 1658 erövrade landskapen, organisation, ekonomi och politik i området från Svinesund till Öresund med Göteborg som centralort.

Kanske kan försvenskningens arbetet sett i ett jämförande perspektiv t.o.m. hamna i fokus för Historiska Media i ett kommande sammanhang?

Som en komplettering stimuleras till sist läsaren kanske också, att ta del av andra tolkningar och andra angivna arbeten, sådana som H. Almquists *Göteborgs historia* (1929, 1935), O. Traungs *Lars Gathenhielms, Kaperiverksamheten under Karl XII:s tid* (1952), A. Sandklefs och C.-H. Hjortsjös *Lars Gathenhielms vittnesbörd* (1957), Sandklefs *Västkostens allmogesjöfart* (1973) samt W. Bergs (1887), B. Hildebrands och E. Grills artiklar (1966).

Allan T. Nilson, Göteborg